

The curatorial basis for the exhibition Protest Art: The Rebels of the Soviet Era (curator dr. Arūnas Gelūnas), based on the collection gifted to the LNMA by Vladimir Tarasov and displayed at the Ravila Palace, was the idea of protest itself. The 95 works by Russians, Lithuanians, Latvians, Estonians and Ukrainians (35 authors in all) selected from the whole collection were chosen for the exhibition according to the principle of whether they offered a good reflection of the “underground protest” against social realism canon and spirit of disobedience in light of the dominant ideology. The main

accent in the exhibition was placed on the works of Ilya Kabakov and others like him from the so-called Moscow Conceptualists school. The content of the collection dictated which other works by different authors were displayed together in the other halls of the exhibition, namely, the expositions Neosuprematists: Protest Through Form, Lithuania’s “Silent Modernists” and Petersburg’s Rebels: Protest Through Expressive Emotion and Black Humour. The exhibition drew a great deal of attention from the media and experts alike, which has not waned one and a half years since its opening.

Apie parodos „Protesto menas. Sovietmečio nepaklusnieji“

kuratorinės idėjos radimą(si)

Arūnas Gelūnas

Paroda „Protesto menas. Sovietmečio nepaklusnieji“, Radvilų rūmų dailės muziejus, nuo 2020 m. spalio 9 d.

Parodos kuratorius
Arūnas Gelūnas

Parodos koordinatore
Justina Augustytė

Parodos architektai:
Petras Išora, Ona Lozuraitytė

Grafikos dizaineris
Vytautas Volbekas

Žodžių junginyje „protesto menas“ abu jo sandai labai svarbūs. Šiandienos pasaulis yra persmelktas protestų – prieš politinius režimus, prieš manipuliavimą ir piktnaudžiavimą valdžia, prieš žmogaus teisių pažeidimus ar ribojimus, netgi prieš COVID-19 pandemijos sąlygotos karantino sukeltus suvaržymus, – bet nė vienas iš jų nepasitelkiamas menas kaip esminė ar

<

Parodos „Protesto menas: sovietmečio nepaklusnieji“ Radvilų rūmų dailės muziejuje rengimo darbai Kuratorius dr. Arūnas Gelūnas prie Marijos Teresės Rožanskaitės kūrinių. Vilnius, 2020 09 13
Fot. Tomas Kapočius

>

Parodos „Protesto menas: sovietmečio nepaklusnieji“ Radvilų rūmų dailės muziejuje fragmentas Vilnius, 2020 09 13
Fot. Ugnius Gelguda

svarbi išraiškos priemonė. Meno laisvė šiandien nėra pagrindinis politinių režimų (jau nekalbant apie demokratinę valstybę politikus) rūpestis ir taikiny, nes žymiai daugiau potencialios ir realios grėsmės režimai įžvelgia elektroninėje žiniasklaidoje ir socialiniuose tinkluose, su kuriais ir kovoja. Meninės raiškos ribojimai nūdien yra daugiau išimtis ir asocijuojasi su laukiniais vadinamosios „Islamo valstybės“ nusikaltėlių išpuoliais prieš jų ortodoksijos neatitinkančias kultūros formas, o ne su „civilizuoto pasaulio“ tikrove. Tačiau taip buvo ne visuomet, ypač jei galvojame apie jau seniai nebeegzistuojančios valstybės, Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos, „kultūrinės praktikas“ – vienos ideologijos ir iš jos kylančio vieno stiliaus primetimą, informacijos (tiek istorinės, tiek šiuolaikinės) šaltinių ribojimą, menininkų komunikacijos su kitų šalių menininkais suvaržymą, visuotinę cenzūrą ir žiaurias bausmes už nepaklusnumą. Daugelis menininkų Sovietų Sąjungoje tapo „politiniais aktyvistais“ prieš savo valią, nes tiesiog norėjo būti ištikimi savo meniniam pašaukimui ir kultūrinei tradicijai!

Kadangi beveik vienbalsiai sutariama, kad muziejų rengiamas parodas nuo pramogų industrijos renginių skiria visų pirma jų *edukacinis komponentas*, buvo pageidautina, kad pirmoji Vladimiro Tarasovo Lietuvos nacionaliniam dailės muziejui (LNDM) dovanotą kolekciją² pristatanti paroda kažko mokytų ir primintų apie kažką svarbaus. Buvo galima, pavyzdžiui, akcentą dėti ties kolekcijos „draugystės“ dėmeniu, nes

ji gimė iš draugystės ir menininkų neoficialaus bendradarbiavimo šalčio karo kontekstuose, o ir pats V. Tarasovas kolekciją vadina „Draugų muziejumi“, arba apskritai atsisakyti bet kokios konceptualios prieigos ir muziejaus lankytojus tiesiog supažindinti su tam tikram laikmečiui (1970–1990) priklausančiais meno objektais.

Tokiu atveju parodoje galėjo būti rodoma daugiau autorių ir iš įvairesnių valstybių – anuomet po pasaulį su „GTČ džiazio trio“ keliavusio V. Tarasovo „draugystės arealas“ apėmė ne tik Vengriją ar Vokietijos Demokratinę Respubliką, bet ir Prancūziją, Vokietijos Federacinę Respubliką, netgi JAV.

Vis dėlto vis giliau su kolekcijos turiniu susipažįstančiam šios parodos kuratoriui joje tarsi įrašyta „protesto istorija“ pasirodė lyg esminiai kolekcijos koherentiškumą užtikrinantys tematiniai „klijai“. „Protesto“ ir „nepaklusnumo“ temų aktualumą dar labiau sustiprino ir pats eksponavimo *locus* pasirinkimas – palaiptamui gimstantis įsitikinimas, jog kolekcijos įkurdinimui puikiai tinka LNDM nuo vėlyvojo sovietmečio priklausantys pokariu smarkiai nuniokoti Jonušo Radvilos rezidenciniai rūmai. Juose veikė ne tik įvairūs sporto būreliai, bet ir gamyklų darbuotojų mokymo klasės ir netgi KGB darbuotojų bendrabutis³. „Mosfilmo“ Vilniuje kuriamam filmui apie karą „Kaip man dabar jus vadinti?“ (1967) prireikė „tikrų sprogimų“ – tam taip pat puikiai tiko Radvilų rūmų protestantiškosios koplyčios pastatas, kuris filmavimo metu ir buvo susprogdintas. Tad rūmų pastatuose (ir jų naikinime) įrašyta istorija⁴ puikiai koreliuoja su esminiu kolekcijos naratyvu – protestu prieš sovietinės sistemos represyvumą, „nepaklusniu meniniu elgesiu“. Kad būtum priskirtas prie protestuojančiųjų, anuomet nereikėjo labai radikalių veiksmų. Kaip pastebi garsus rusų meno istorikas Igoris Golomštokas, „totalitarinės

1

Scammell M., „Art as Politics and Politics in Art“, *From Gulag to Glasnost. Nonconformist Art from the Soviet Union, Thames and Hudson in association with Jane Voorhees Zimmerli Art Museum*, New York, 1995, p. 57.

2

Plačiau apie pačią kolekciją šiame leidinyje rašo J. Augustytė – straipsnyje „Nekolekcioninkas: Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus mecenatas Vladimiras Tarasovas ir jo dovanota kolekcija“. Su kolekcijos turiniu detalai galima susipažinti LNDM išleistame kolekcijos kataloge „Draugų muziejus. Vladimiro Tarasovo kolekcija Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus rinkiniuose“, Vilnius: LNDM, 2020.

3

Jo steigimą viename Radvilų rūmų ansamblio pastatų patvirtinančių dokumentų LNDM gavo 2020 m. iš rūmų istoriją tiriančios Indrės Baliulytės.

4

Įdomus sutapimas ir tai, kad 2005 m. rugsėjo–spalio mėn. Radvilų rūmuose veikė ir paties V. Tarasovo paroda „Garso žaidimai“.

visuomenės kontekste ištikimybė kultūrai ir kultūros tradicijoms, netgi „natiurmortų su buteliais tapymas“ yra protesto forma⁵. Šis I. Golomšto komentaras svarbus suvokiant, kad dauguma parodoje „Protesto menas. Sovietmečio nepaklusnieji“ rodomų autorių nesirinko politinio aktyvizmo ar savotiško disidentizmo kelio sąmoningai – veikiau siekė laisvos meninės saviraiškos, kurią ypač paskatino (kaip vėliau paaiškėjo, laikinas ir iliuzinis) Nikitos Chruščiovo inicijuotas Sovietų Sąjungos „destalinizacijos“ procesas – 1956-aisiais ir 1957-aisiais Maskvoje surengtas „Šeštasis pasaulinis jaunimo ir studentų festivalis“, kuriame Sovietų Sąjungos menininkai galėjo susipažinti su savo kolegų vakariečių kūryba ir buvo priblokšti joje juntamos nevaržomos saviraiškos ir eksperimento dvasios. Tačiau jau 1962-aisiais, apsilankęs parodoje „Trys Maskvos meno dešimtmečiai“ ir iškeikęs joje kūrinius rodžiusius menininkus, N. Chruščiovas suvokė, kad į laisvę paleistas eksperimentinės ir laisvos kūrybos „džinas“ niekaip nesuderinamas su komunistų partijos doktrina ir iš esmės ją griaua. Laisvės dvasia pernelyg anksti patikėjusius menininkus vėl pradėta cenzūruoti ir persekioti. Vėliau stojusiu *brežnevizmo* laikotarpiu (1964–1982) ši tendencija tik dar labiau sustiprėjo – autentiška kūryba pasitraukė į gilų pogrindį (ypač tai pasakytina apie 1976–1986 m. tvyrojusią gilią stagnacijos atmosferą)⁶. Ne mažą dalis Sovietų Sąjungos „neoficialiojo meno“ atstovų gyveno dvigubus gyvenimus, pavyzdžiui, dieną dirbo vaikų knygų iliustratoriais (kaip Ilja Kabakovas ar Erikas Bulatovas), o vakare praktikavo laisvą, eksperimentinę kūrybą, apie kurią oficialioji cenzūra (dažnai susijusi su įvairiomis SSRS dailininkų sąjungos komisijomis) nieko nenučiuokė. Kai kuriais atvejais šie „neoficialieji kūriniai“ rado savo gerbėjus ir net pirkėjus Vakaruose dar iki Sovietų Sąjungos žlugimo.

Taigi, į parodą iš visos V. Tarasovo kolekcijos patekė 95 rusų, lietuvių, latvių, estų ir ukrainiečių (iš viso 35 autorių) kūriniai⁷ buvo atrinkti vadovaujantis principu, ar jie gerai atspindi aptartą „pogrindinio protesto“ prieš socrealizmo kanoną ir nepaklusnumo vyraujančią ideologiją dvasią. Kadangi kolekcijoje labai reikšmingą dalį užima garsiausio šio laikmečio menininko, Vladimiro Tarasovo draugo ir instaliacijų bendraautoriaus I. Kabakovo kūriniai, buvo nesunku apsispręsti pagrindiniu parodos

akcentu pasirinkti būtent šį autorių ir jo bendražygius, vadinamojo „Maskvos conceptualizmo“ atstovus. Iš keturių parodai skirtų salių didžiausioje eksponuojami I. Kabakovo, E. Bulatovo, Jurijaus Sobolevo, Leonido Sokovo, Ivano Čuikovo, Vladimiro Goročovskio ir kiek jaunesnės kartos Igorio bei Svetlanos Kopystianskių kūriniai. Šioje salėje įkurdintas ir didelis geležies bei stiklo „archyvas“ – mobilus ekspozicinis įrenginys, kuriame lankytojas „viliojamas“ būsimų kolekcijos ekspozicijų perspektyvomis⁸. Tai tematiškai vientisiausia parodos erdvė.

Kitose trijose parodos salėse skirtingų autorių kūrinių eksponavimo kartu priežastį reikėjo „išrasti“ atidžiai analizuojant kolekcijos turinį – šitaip gimė ekspozicijos, pavadintos „Neosuprematistai: protestas per formą“, „Lietuvos „Tylieji modernistai“ ir „Piterio nepaklusnieji“: protestas per ekspresyvią emociją ir juodąjį humorą“. Čia šalia rusų, estų, latvių ir ukrainiečių kolegų buvo įkurdinti ir lietuvių žiūrovui gerai pažįstamų Valentino Antanavičiaus, Marijos Teresės Rožanskaitės, Vinco Kisauskio, Lino Leono Katino, Eugenijaus Antano Cukermano bei kitų garsių Lietuvos seminonkonformistų (pagal A. Andriuškevičiaus garsųjį terminą) kūriniai. Atskiroje mažoje patalpoje buvo įrengtas ir savotiškas *cabinet de curiosités*, kuriame, anot klasikinio jo apibrėžimo, turėjo būti rodomi *choses rares, nouvelles, singulières* (reti, naujoviški, vienetiniai daiktai) – tai beveik ir pavyko pasiekti: salėje eksponuojamos retos nuotraukos ir dokumentai (netgi SSRS lyderio L. Brežnevo originalus valgiaraštis!), savilaidos objektai ir unikali videomedžiaga bei viena iš sienų papuošusi laiko išklotinė (architekto Petro Išoros idėja, įgyvendinta dr. Arūno Gelūno ir Justinos Augustytės).

Kadangi paroda tebeveikia ir šiandien, rašant šias eilutes⁹, reikia pažymėti, kad ji sulaukė didelio ekspertų ir publikos atgarsio, pasirodė ne viena ją aptarianti publikacija (R. Jurėnaitė, „Autentiškas protesto liudijimas“, *Kultūros barai*, Nr. 12, 2020; E. Juocevičiūtė, „Viltingas pažadas. Paroda „Protesto menas: sovietmečio nepaklusnieji“ Radvilų rūmų dailės muziejuje“, *artnews.lt*, 2021 01 02 ir kt.), ekspozicija sulaukė garbingo Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos komisijos įvertinimo – V. Tarasovo dovanotos kolekcijos įmuziejimas LNDM Radvilų rūmų dailės muziejuje buvo paskelbtas „Metų kultūros reiškiniu“.

5

Scammell M., *op. cit.*

6

Šių eilučių autoriui likimas lėmė kaip tik šiuo laikotarpiu mokytis sovietinėje vidurinėje mokykloje, tad įspūdžiai apie šį laikmetį išliko itin autentiški.

7

Jei „archyve“ rodomų kūrinių nelaikysime parodos dalimi, o veikiau būsimų parodų anonsu. Pažymėtina, kad kai kurie parodoje eksponuojami kūriniai (I. Kabakovo „Skrendantis Komarovas“ – 32 lakštai, L. L. Katino oranžinių cinkografijų ciklas – 15 lakštų) susideda daugiau nei iš vienos dalies.

8

Apie parodos architektūrinę dalį šiame leidinyje atskiroje publikacijoje pasakoja parodos koordinatore J. Augustytė ir parodos architektai P. Išora bei O. Lozuraitytė.

9

Po atidarymo 2020 m. spalio 9 d. neilgai veikusi paroda buvo uždaryta dėl COVID-19 pandemijos sąlygoto visuotinio karantino ir 2020 m. lapkričio–2021 m. kovo mėn. lankytojams neprieinama.